

Integrační tendence v první polovině 20. století

První světová válka znamenala jeden z nejdramatičtějších mezníků v novodobých dějinách. Její vypuknutí potvrdilo, že všechny dřívější imperiální projekty sjednocené Evropy a „mírových“ evropských společenství byly jen utopií.

Po vypuknutí války pochopitelně nebyl žádný prostor pro smysluplnou celosvětovou či celoevropskou spolupráci, ale na druhé straně otřesení dřívějších zdánlivě neměnitelných hodnot umožňovalo uvažovat o velmi odvážných kombinacích budoucího světového pořádku i uspořádání jednotlivých regionů. Jak konstatoval jeden z československých propagátorů evropské integrace František Weyr, zatímco dříve se mohli **ideou obecné evropské federace** zabývat jen „*básníci, filosofové, profesori a jiní podobní nepraktičtí lidé*“ (WEYR, F.: *Idea evropské unie. ...*, s. 1), po válce se stala tématem diplomatů a politiků, tedy reálně nastoleným problémem. Už za války a pak v meziválečném období také vznikly konkrétní koncepty celosvětové organizace, evropské integrace i dílčí středoevropské spolupráce.

V následujících výkladech budeme vedle reálně fungující Společnosti národů a projektů, které získaly nejširší ohlas, akcentovat ty projekty, které vznikly v české a slovenském (československém) prostředí, a tedy představují náš přínos pro těžce se rodící integraci Evropy.

1. Integrační návrhy z doby první světové války

Koncepty, které vznikaly v době první světové války, měly dvojí povahu. Podobně jako v předchozích desetiletích některé vyznívaly jednoznačně především ve **prospěch jednoho národa na úkor jiných**. Jiné vycházely z uznání práva národů na sebeurčení a hledaly klíč k předcházení mezinárodním problémům především v jejich **politické spolupráci a v rozšiřování hospodářských, kulturních a jiných vztahů**.

Nejnámějším konceptem prvního typu se stal podrobně propracovaný projekt pangermánské *Mittleuropy* evangelického teologa a poslance říšského sněmu **Friedricha Naumanna**, sázející na vítězství centrálních mocností. Do této skupiny ovšem můžeme zařadit například také novoslovanský koncept všeslovanské říše významného českého politika **Karla Kramáře**. Samotný Kramář jej tak sice nezamýšlel, ale při vědomí dobové ruské reality se s jiným vyústěním než imperiálním ovládnutím jeho říše Rusy nedalo reálně počítat.

Druhou skupinu reprezentuje **koncept T. G. Masaryka**, vycházející z předpokládané porážky Německa a rozčlenění habsburské monarchie jako nezbytných předpokladů narovnání pokřivených národních a politických vztahů v Evropě. Současně probíhající proces evropské integrace vrhá nové světlo také na dříve spíše zatracované **koncepte rakouských a českých austromarxistů**. Za zmínku nepochybně stojí i vize a úvahy anglického historika Roberta W. Setona-Watsona (Scotuse Viatora) a koncept „*Spojených států střední Evropy*“ francouzského politického historika André Chéradameho. Především sem však patří realizovaná myšlenka **Společnosti národů**, spojená především se jménem amerického prezidenta Woodrova Wilsona.

a) **Friedrich Naumann** vnímal válku jako boj o to, zda si střední Evropa uchová svůj samostatný ráz nebo se dostane ekonomicky a tím pádem i politicky pod západní nebo východní vliv. Podle jeho vidění evropské reality byli Německo a Rakousko-Uhersko nejpřirozenějšími sousedy a jádrem Střední Evropy (**Mittleurope**), kterou viděl jako

především Němci uvědoměle vybudovaný prostor mezi územím západních velmocí a Ruskem. Kládl při tom důraz na ekonomický faktor a byl přesvědčen, že obyvatelé Německa a habsburské monarchie tvoří jeden hospodářský národ. Tento svůj závěr zdůvodňoval nesporným faktem, že ekonomiku habsburské monarchie rozhodujícím způsobem stimuloval německý vzor a vliv.

V Naumannově konceptu mělo vzniknout spojením území obou válečných spojenců – Německa a habsburské monarchie – centrum střeoevropského útvaru, jehož ekonomický vliv měl přes volně přičleněné Rumunsko a Turecko na jihu sahát až na Blízký východ a na severu možná i do Skandinávie. Nepříliš reálně spoléhal, že se po vítězné válce oslabí pangermánské i panslavistické tendence a příslušníci jednotlivých národů spolu budou ochotně spolupracovat.

b) Rusofilsky orientovaný **Karel Kramář** spolu s většinou českých politiků před vypuknutím první světové války viděl budoucnost českého národa v širším rámci, schopném vzdorovat pangermánským tendencím německé politiky. V roce 1913 tvrdil, že „*všecka politika česká vždy počítala a počítá jen s jedním: s Rakouskem, ovšem s jiným, lepším, než je Rakousko s historickou politikou německou, zhoršenou ještě maďarským násilnictvím*“ (citováno podle GALANDAUER, J.: *Vznik ...*, s. 22). Jeho vírou v Rakousko však brzy otřásl sbližování habsburské monarchie s vilémovských Německem a vývoj směřující k vojenské konfrontaci.

V duchu svého přesvědčení o potřebě velkého a silného státního útvaru, schopného odolávat německému tlaku, vypracoval v květnu 1914 ústavu centralizované **všeslovanské říše**, která měla vzniknout na troskách Rakouska-Uherska. Tajný koncept, u něž Kramář nijak nezastíral inspiraci uspořádáním Německé říše, byl určen pro tehdejší ruské představitele a prostřednictvím Kramářova důvěrníka se dostal do rukou ruského ministra Sergeje D. Sazonova (ale dověděl se o něm i Masaryk).

Návrh definoval předpokládaný státní útvar jako slovanský svaz – tedy předpokládal spolkové uspořádání států. Svaz se měl oficiálně nazývat *Slovanská říše*. Součástí svazu měly být: Ruská říše, Království polské, Království české, zahrnující ovšem i „*slovenská území severního Uherska*“, Carství bulharské, Království srbské a Království černohorské. Veškerá rozhodující moc měla náležet říši a členské státy měly mít jen velmi omezenou autonomii.

Celá Kramářova novoslovanská konstrukce vycházela z **idejí panslavismu**, které měly v české společnosti a politice významné místo již od dob národního obrození. Jak jsme již uvedli, v konečném důsledku nahrávala carskému Rusku a jeho evropské politice. Svým způsobem tak ještě patřila k předválečnému „aliančnímu“ uvažování.

c) „*Češi (případně Čechoslováci) na čele s Masarykem rozbili habsburskou monarchii, destabilizovali střední Evropu, a tak významnou měrou přispěli k nástupu německého nacismu a proniknutí bolševismu do střední Evropy*“, tak by se dal vyjádřit podtón mnoha čistě propagandistických a popularizačních prací, ale i vědecky se tvářících studií o politickém dění v době první světové války. Když tuto interpretaci domyslíme dál, stojí za ní přesvědčení, že se Střeoevropané musí chtět nechtě smířit, že střední Evropa je německým prostorem, v němž se německá politická hegemonie zákonitě prosadí – je jen otázkou, zda se tak stane ekonomickými nástroji nebo cestou, kterou připravovali na začátku století lidé kolem císaře Viléma II. a kterou později zvolil Hitler.

Tomáši Garrigue Masarykovi by mohlo lichotit, jak velký význam jemu osobně a malému národu, v jehož čele stál, autoři zmíněné konstrukce přikládají, ale proti podstatě tohoto křivého vidění tehdejších událostí by ostře protestoval. Nakonec na první takovéto

interpretace ještě mohl sám reagovat častým vysvětlováním svých politických záměrů a rozhodnutí z doby zahraničního exilu i každodenní politickou praxí.

Politik Masaryk nikdy nebyl zahleděn jen do problémů svého národa, odmítal „*hurá vlastenectví*“ a na svět se rozhodně ne díval z nacionalistického pohledu. Není snad ani třeba připomínat, že ho to ve vyhrocených dobách formování české politiky v poslední čtvrtině 19. století přivádělo do konfliktu s nacionalisticky orientovanými politiky i s velkou částí české veřejnosti (nejznáměji při boji o rukopisy). Už před válkou konstatoval, že „*světová organizace znamená součinnost národů, znamená politiku skutečně světovou – a s tou musíme počítat, a hlavně s ní, ať bychom byli pod vládou tou nebo onou, a kdybychom dokonce již byli pod vládou docela svou*“ (MASARYK, T. G.: *Naše nynější krize*, s. 233). Později podobně tvrdil, že „*naše politika musí být světová, světově orientovaná*“ v tom smyslu, že ji lze dělat jen s ohledem na zájmy sousedů a dalších států a s vědomím, „*že národové a státy ... vedle své organizace vnitřní usilují o organizaci mezi sebou, o sčlenění mezistátní a mezinárodní*“. Poučen z historie věděl, že se tato tendence může prosazovat dvojím způsobem: buď „*násilím, to jest výbojem, podmaňováním nebo-li, jak se dnes říká, imperialisticky*“, nebo „*mírně, federativně, k tomu cíli nutnými dohodami politickými, hospodářskými a kulturními*“ (ČAPEK, K.: *Hovory ...*, s. 247 a 251). Jako příslušník malého národa a kritický demokrat s humanistickým cítěním se pochopitelně zasazoval za cestu druhou.

Příčinu válečného konfliktu Masaryk viděl především v německé imperialistické politice, jeho vyústění jako světovou revoluci a vznik Československa jako její nedílnou součást. Přestože v době války vystupoval (někdy i velmi ostře) protirakousky, hlavním cílem jeho aktivit nebylo rozbití habsburské monarchie. V dané situaci bylo jen nejdůležitějším předpokladem toho, aby středoevropský prostor „imperialisticky“ neovládlo Německo. Hlavním Masarykovým **cílem byla porážka Německa**, negace jeho imperialistických ambicí a navození demokratického pořádku v mezinárodních vztazích, který zabezpečí jednotlivým národům – velkým i malým – sociální prosperitu a právo na svobodný politický rozvoj.

V Masarykových reálných krocích a prohlášeních z doby války nelze nevidět, že sice vycházely z jeho přesvědčení, nabytého už ve stadiu zrodu válečného konfliktu, ale zároveň chtěly negovat „staronový“ koncept Naumannovy Mitteleuropy – starý svými ideovými kořeny a zamýšleným vyzněním, nový formou a dobou vzniku. Už v Americe se pokusil připravit půdu pro spolupráci středoevropských národů v podobě Demokratické unie střední Evropy. Reálným výsledkem její činnosti byl zejména propagačně velmi dobře připravený **sjezd zástupců jedenácti utlačovaných národů ve Filadelfii** v říjnu 1918. Poválečnou politiku reprezentací zúčastněných národů však bohužel příliš neovlivnila, byť se Masaryk pokusil krátce po skončení války spolupráci znovu oživit.

Masaryk nevnímal vznik samostatného státu jako vrchol veškerého svého snažení a v případě nutnosti se byl ochoten samostatnosti vzdát. Dosvědčuje to například jeho konání v roce 1922, když se Rakousko dostalo do vážných existenčních potíží a hrozilo jeho spojení s Německem. Tehdy v důvěrném memorandu nabídl západním mocnostem jako nouzové řešení spojení oslabeného souseda s Československem. V duchu „světovosti“ své politiky, demokratického nazírání, politického rozhledu a realismu **vznik samostatného státu Čechů a Slováků (Čechoslováků)** zároveň automaticky **spojoval s vytvořením nového systému mezinárodních vztahů**, opřené o rovnost národů, a proto zkoncipovaného na smluvním základě. Jeho součástí měla být i nadstátní organizace nebo spíše propojený systém organizací, které budou nové uspořádání garantovat. Plně se proto stavěl za Wilsonovu vizi budoucího uspořádání světa, jak ji americký prezident načrtl už před vstupem Spojených států do války.

Vznik univerzální mezinárodní organizace (Společnosti národů) a na ni napojených dílčích organizací, založených na rovnosti národů a nesledujících imperiální cíle, ale předpokládajících a podporujících vzájemnou spolupráci národů (států), považoval za **důležitý výsledek války**. Jejich existence a fungování měly stále více odpovědných lidí přesvědčovat, že mezinárodní politika se dá dělat „*prostředky mírnými a rozumnými, nenásilně, federací, organizací samostatných států a národů*“ (ČAPEK, K.: *Hovory ...*, s. 253). Zároveň si ale uvědomoval, že budování nových mezinárodních vztahů bude běh na dlouhou trať („*nepůjde to hned a snadno*“; tamtéž). V tom měl nesporně pravdu a v tom můžeme vidět i hlavní důvod toho, že Masarykova koncepce rovnoprávného spojení demokratických států je stále aktuální.

d) Významný sociálně demokratický politik **Bohumil Šmeral** sice nevypracoval koncept žádného nového nadstátního útvaru, ale přesto do našeho přehledu patří. Podobně jako u jeho rakouských sociálnědemokratických soudruhů (zejména **Karla Rennera** či **Otto Bauera**) zůstal východiskem jeho uvažování rámec habsburského soustátí, ovšem v duchu proletářského internacionalismu uvažovaný jako možný zárodek budoucí federální Evropy. Na konci války Šmeral, spiritus rector koncepcí českých sociálních demokratů, opustil původní sociálnědemokratickou představu o přebudování monarchie na principu personálních svazů příslušníků jednotlivých národů a požadoval utvoření samostatného českého státu, začleněného do rámce „*federativně ustrojené podunajské federace*“ (Prohlášení delegace Československé sociálně demokratické strany dělnické na stockholmské konferenci 27. června 1917; citováno podle GALANDAUER, J.: *Vznik ...*, s. 291). Upozorňoval při tom na některé problematické rysy národního programu orientovaného jen na okamžité vytvoření samostatného státu (zejména na vznik početné německé menšiny a potřebu udržet intenzivní hospodářské kontakty s přirozenými partnery z monarchie) a na – z pohledu realizace českého programu – nejisté vyústění poválečných mírových jednání.

Po vzniku samostatného československého státu se Bohumilu Šmeralovi a jeho politické straně dostalo za „*rakušácké*“ názory velmi ostrého odsouzení, ale objektivně vzato jim nelze upřít racionální jádro. Zejména však svým humanistickým pojetím plně korespondují se současným pojetím evropské integrace.

2. Společnost národů

První světovou válku měla podobně jako napoleonské války před sto lety definitivně uzavřít velká mírová konference. Konference vyústila do podepsání mírových smluv a dalších smluvních aktů týkajících se poválečného uspořádání. Z našeho pohledu, sledujícího integrační tendence ve světové a v rámci ní zejména v evropské politice, nejvýznamnějším výsledkem pařížské mírové konference bylo **vytvoření Společnosti národů** (*League of Nations, Société des Nations*), jež byla prvním realizovaným pokusem o ustavení trvalé mezinárodní organizace sdružující všechny státy a jejímž cílem mělo být zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti. Vznik univerzální mezinárodní organizace vyjadřoval „*optimismus, charakterizující velké revoluce a vyznávající možnost vzájemné harmonie mezi lidstvem a národy*“, jak o něm v obecné rovině v souvislosti s nadnárodní (nadstátní) integrací psal István Bibó (BIBÓ, I.: *Bída malých národů ...*, s. 315).

Vznik Společnosti národů byl jako **výraz demokratizace světa** po skončení první světové války významným mezníkem ve vývoji integračních snah zejména v Evropě, a to i přes **řadu nedostatků**, zakomponovaných přímo v uspořádání Společnosti nebo provázejícím její reálnou činností. Zásadní „*koncepční*“ chybou byla skutečnost, že se jejím členem nestala nejsilnější mocnost tehdejšího světa – USA, byť její čelný představitel byl strůjcem celého

projektu. Na další chybu, obsaženou z části již v koncepci a ještě umocněnou v reálné praxi, správně upozornil například Norman Davies, když napsal, že se po válce dostalo široké podpory myšlenky sebeurčení národů, nebyla však důsledně ani poctivě uvedena do praxe (DAVIES, N.: *Evropa. Dějiny ...*, s. 943). Problematický byl také celý systém kolektivní bezpečnosti, jak jej předvídal Pakt Společnosti národů. Velmi brzy se ukázalo a další léta existence Společnosti národů to opakovaně potvrzovala, že Společnost nebyla schopná vyřešit rozsáhlejší konflikty. Jako zcela nemohoucí se ukázala zejména ve třicátých letech, kdy bylo třeba čelit nastupujícímu nacismu a fašismu. V Paktu Společnosti národů nebyl obsažen zákaz útočné války a dostačující nebyl ani závazek členů ke kolektivní akci proti útočníkovi a ke vzájemné pomoci v případě napadení. Z pohledu menších států byla vážnou chybou i politika velmocí, které rychle začaly sledovat a prosazovat jen své zájmy.

Společnost národů **jako záštita mírového vývoje zklamala**. Nelze ovšem říci, že by se znefunkčněním a zánikem Společnosti národů zklamala idea celosvětové organizace, ostatně brzy to potvrdil další vývoj. Jednoznačně však zklamala politika jednotlivých států, na jedné straně neochotných nést svůj podíl na řízení společných záležitostí a na druhé straně bránících se přenést na společnou instituci tolik svých pravomocí, aby se stala funkčním orgánem i v těch nejožehavějších situacích.

Státy, které v roce 1945 zdolaly nacistického agresora a jeho spojence, se o reparát pokusily hned po skončení druhého světového konfliktu. Ani o druhém pokusu v podobě **Organizace spojených národů** bohužel nelze říci, že by byl zcela povedený.

3. Myšlenka evropské a regionální integrace ve dvacátých letech

Zatímco před první světovou válkou a ještě i v jejím průběhu vznikaly koncepty, které nedokázaly skrýt čertovo kopýtko preferování zájmu určitého státu, měly projekty vzniklé po první světové válce a **orientované na rovnoprávnou spolupráci** evropských států bez zjevného preferování některého z nich k myšlenkám současné evropské integrace blíž. Není proto náhodou, že se současná evropská integrace hlásí právě k jejich odkazu.

3.1 Panevropa Richarda Coudenhove–Kalergiho

Ve vazbě na současné integrační tendence je třeba připomenout zejména projekt mladého kurážného pacifisty hraběte **Richarda Coudenhove–Kalergiho** (*1894), jemuž se ve dvacátých letech minulého století dostalo velké publicity a jenž se těšil – vesměs ovšem zdrženlivé – podpoře evropských státníků včetně československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka.

Jistě není bez souvislosti s pozdějšími názory a aktivitami hraběte Richarda Coudenhove–Kalergiho, že se narodil v Japonsku v rodině rakouského diplomata a jeho japonské manželky. Jako dítě však vyrůstal v Čechách a v roce 1919 se oficiálně stal i československým státním občanem, avšak své veřejné aktivity zpočátku koncentroval především do Vídně. Pozornost veřejnosti si získal zejména články z konce roku 1922 publikovanými v Berlíně a ve Vídni a pak zejména stěžejní prací **Pan-Europa** z roku 1923. Na rozdíl od většiny jiných autorů politických koncepcí se neomezil na formulaci svých představ, ale díky své cílevědomosti a možnostem, které měl, začal velmi **aktivně budovat politické hnutí**, zasazující se za jejich realizaci.

Coudenhoveho myšlenka Panevropy vycházela z představy rozdělení světa do pěti **bloků**, z nichž jedním by byla právě válkou oslabená Evropa, ovšem bez Ruska i bez Velké Británie. Dalšími bloky by totiž byly britský, panamerický, čínsko-japonský a ruský. Panevropa (Spojené státy evropské) měla **vytvořit protiváhu ostatním blokům** a zároveň **eliminovat neblahé konsekvence pangermanismu a panslavismu a také francouzsko-německého soupeření**, v němž hrabě spatřoval největší překážku uskutečnění Spojených států evropských už v minulosti. Konkrétně měla nabídnout možnost trvalého mírového uspořádání, vyřešit evropskou hospodářskou krizi, ochránit Evropu před ruskou rozpínavostí, odstranit hraniční a národnostní problémy a obnovit tvůrčí schopnosti Evropy. Coudenhove-Kalergi své pojetí brzy pod tlakem kritiky modifikoval v tom smyslu, že do Evropy budou patřit všechny státy, které budou moci a budou chtít. Brzy také revidoval své zpočátku velmi kritické stanovisko ke Společnosti národů.

Mladý hrabě své myšlenky aktivně propagoval prostřednictvím přednášek, článků a knih a osobních kontaktů s představiteli evropských států, průmyslníky a dalšími vlivnými osobami. Založil také politickou revui *Paneuropa*, ale zejména dokázal vytvořit celé hnutí, zorganizované do rozvětvené **Panevropské unie**. Uvědomoval si totiž, že jeho projekt má šanci jen tehdy, když jej Evropané přijmou za svůj: „*Aby se objevila na politické mapě, musí Pan-Evropa nejdříve zapustit kořeny v srdcích a hlavách Evropanů*“ (COUDENHOVE-KALERGI, R.: *Pan-Evropa*. ..., s. 95).

Panevropská unie se ustavila v roce 1923. Zpočátku se její působnost omezovala na území Německa a bývalé habsburské monarchie, později však její sekce najdeme v mnoha zemích včetně USA. R. Coudenhove-Kalergi vytkl unii za cíl **usilovat o vytvoření Spojených států evropských** a získal pro ni podporu mnoha významných státníků a jiných osobností. V roce 1926 se ve Vídni konal první **panevropský kongres**, na němž přijaly účast i mnohé politické celebrity. Záštitu nad ním převzal vedle jiných politiků i československý ministr zahraničí dr. Edvard Beneš, když stejnou nabídku odmítl T. G. Masaryk. Kongres především přijal stanovy Panevropské unie. Později se konal ještě druhý a třetí kongres Panevropské unie. V roce 1926 se za spolupůsobení Edvarda Beneše ustavila **československá sekce Panevropské unie**, která se těšila podpoře řady československých národohospodářů (například bývalého ministra obchodu a ministra stojícího v čele Úřadu pro zahraniční obchod Rudolfa Hotowetze, ředitele Královédvorských cementáren Hänsela nebo V. Schustera, který stál v jejím čele), ale i dalších významných osobností (K. Čapka, I. Dérrera, J. Herbena, F. Chvalkovského, J. S. Machara, E. Rádla, F. Weyra a dalších).

3.2 Koncept Aristida Brianda

V roce 1927 se stal čestným předsedou Panevropské unie účastník prvního kongresu **Aristide Briand**, velmi aktivní liberální politik, opakovaně francouzský ministerský předseda a nositel Nobelovy ceny za mír (v roce 1926 spolu s Gustavem Stresemannem po uzavření – popravdě řečeno pochybných – locarnských dohod z roku 1925). S jeho jménem je také spojen návrh na vytvoření **Spojených států evropských** (Evropského federativního svazu), který můžeme považovat za pokus uvést panevropskou myšlenku v život oficiální cestou.

K vypracování návrhu na prohloubení spolupráce evropských zemí francouzského ministra vyzvalo desáté zasedání Společnosti národů v roce 1929. A. Briand pak zkoncipoval memorandum, označované jako **Memorandum o Panevropě** (1930) a zveřejněné v den zahájení II. kongresu Panevropské unie. Podle Briandovy vize měly evropské národy diskutovat o svých zájmech, společně rozhodovat stanovené záležitosti a vytvořit solidární společenství, „*morální evropskou unii*“, schopnou čelit různým hrozbám, které by státy

jednotlivě odvracely jen obtížně, zejména případnému vojenskému nebezpečí nebo důsledkům hospodářské krize. Nové společenství rozhodně nemělo stát v opozici ke Společnosti národů, nýbrž mělo fungovat jako regionální společenství („*dohoda určité oblasti*“), připuštěné v čl. 21 Paktu Společnosti národů. A mělo být něčím více než pouhou přátelskou spoluprací – mělo se stát Spojenými státy evropskými. Aristide Briand to už v roce 1929 na půdě Společnosti národů vyjádřil slovy, že „*mezi národy, které jsou zeměpisně seskupeny jako národy evropské, musí existovat svazek federální*“ (citováno podle KLIMEK, A.: *Velké dějiny...* Sv. XIII, s. 673). Briand akcentoval politický aspekt projektu, protože v zajištění bezpečnosti viděl předpoklad vytvoření společného trhu a hospodářského rozvoje.

Oficiální československá místa Briandův plán Spojených států evropských uvítala. Pozitivně se o něm vyjadřoval prezident republiky, který navíc sliboval, že Československo podle svých sil bude **přispívat k francouzsko-německému porozumění**, v němž i on velmi správně viděl základní předpoklad úspěchu tohoto projektu. Podpořil jej i ministr zahraničních věcí Edvard Beneš.

3.3 Limity a odeznívání panevropského hnutí

Myšlenka vytvoření svazku evropských zemí, jak se jevila v představách R. Coudenhove-Kalergiho a A. Brianda získala řadu dalších sympatizantů, ale i mnozí z nich ji nepřijímali bezvýhradně, protože si uvědomovali jisté **limity celého projektu**.

Kritici panevropskému **konceptu R. Coudenhove-Kalergiho** vytýkali, že vychází z některých nereálných předpokladů. Zejména připomínali, že předpokládané vyloučení Velké Británie a Sovětského svazu z takto pojmávané Evropy nemohly oba uvedené státy akceptovat. Jak nedávno upozornil francouzský historik Alain Soubigou, příliš důvěryhodně nepůsobilo ani financování projektu německými penězi a v symbolické rovině ani to, že panevropské hnutí sídlilo ve vídeňském „*habsburském*“ Hofburgu. Mnozí oponenti v něm proto viděli – zajisté nespravedlivě – jen prosazování Naumannovy Mittelevropy jinými prostředky. **Briandova podoba evropské federace** zase v některých kruzích budila obavy z přílišného posílení francouzského vlivu. I to je svým způsobem dokladem toho, jak v této době, zejména po vypuknutí hospodářské krize, už vzájemné vztahy jednotlivých států zase poznamenávala **vzájemná nedůvěra** a podezřívání ze snahy získat pro sebe jednostranný profit na úkor jiných.

S odezníváním poválečného idealismu a se změnami v mezinárodní situaci tak nastal postupný **úpadek panevropského hnutí**. Stále více zaangażovaných lidí v něm vidělo sice sympatický, ale v dané situaci nereálný projekt. Podporu panevropskému hnutí ve třicátých letech poskytovaly už jen vlády Československa, Francie, Rakouska a za ministra Nicolaea Titulesca i Rumunska.

I když se zdálo, že idea Panevropy neodvratně zapadne jako zapadly mnohé jiné ambiciózní koncepty, vývoj po druhé světové válce opět ukázal naléhavou potřebu evropské spolupráce a R. Coudenhove-Kalergi († 1972), který za války působil jako profesor v USA a pak se usadil ve Švýcarsku, jež mu bylo spolu se Spojenými státy americkými vzorem pro evropskou federaci, se v podobě západoevropské integrace dočkal alespoň částečného naplnění svých představ.

3.4 Dílčí integrační pokusy z dvacátých let minulého století a politika kolektivní bezpečnosti

Vedle „strategických“ koncepcí jako byla právě Panevropa, usilujících o zásadní přebudování systému mezinárodních a mezistátních vztahů a podle realističtějších optimistů vyžadujících ke své realizaci dlouhá desetiletí, můžeme v průběhu dvacátých let na evropské politické scéně sledovat řadu reálných „taktických“ pokusů o uspořádání poměru jen mezi některými státy. Živý byl zejména problém dotvoření prostoru mezi Ruskem a Německem, případně mezi Ruskem a západní Evropou, zpravidla označovaného jako **střední** či **centrální Evropa** a svým územním rozsahem vymezovaného často dost odlišně. Hledání **formy regionální spolupráce** ve střední Evropě, zdůvodňované především potřebou ekonomické integrace, ve dvacátých letech tak doplňovalo úsilí o propracování celosvětového **systému kolektivní bezpečnosti**.

Záhy po válce začaly vznikat nové spojenecké svazky především mezi státy, které se chtěly **zabezpečit proti potenciální hrozbě ze strany poražených mocností** a před jejich eventuálními nároky na revizi statu quo. Tak vznikl uvnitř Společnosti národů za aktivní účasti Československa blok států zvláště zainteresovaných na otázkách mezinárodní bezpečnosti, tzv. **Malá dohoda**, profilující se oproti jiným členům Společnosti, kteří měli z různých důvodů naopak zájem, aby prvky mezinárodní bezpečnosti v její činnosti spíše ustupovaly do pozadí.

Řada pokusů o užší spolupráci členů Společnosti národů zůstala jen na papíře. Tak ztroskotala snaha maďarské Károlyiho vlády už z konce roku 1918 uchovat alespoň částečně územní integritu Uher. Projekt dunajské federace koncipoval především ministr **Oszkár Jászi**, který se již před válkou zasazoval za zlepšení postavení nemaďarských národností v Uhrách. Ztroskotaly také různě pojaté koncepty ekonomické integrace středoevropských, případně spolu s nimi i jihoevropských států, silně podporované dohodovými mocnostmi a zpravidla předpokládající vytvoření širší či užší celní unie. Zajímavé a nepřehlédnutelné byly v tomto směru například aktivity bývalého státního tajemníka v uherském ministerstvu obchodu a pozdějšího profesora budapešťské univerzity **Eleméra Hantose**.

Významný, svým vyzněním však kontraproduktivní pokus o zajištění míru v Evropě byl učiněn o rok později, v roce 1925, na konferenci v Locarnu. Konference se konala za účasti Francie, Anglie, Itálie, Německa, Belgie, Polska a Československa a jejím výsledkem bylo podepsání Rýnského garančního paktu a arbitrážních smluv Německa s Francií, Belgií, Polskem a Československem. I když tvůrci **Locarnských dohod** A. Briand a G. Stresemann obdrželi Nobelovu cenu za mír, stalo se Locarno začátkem konce versailleského mírového systému, rozkolísalo mezinárodní scénu a svým způsobem přiblížilo svět novému světovému konfliktu.

Asi nejznámějším krokem ve snaze o zabezpečení míru v Evropě se stalo přijetí tzv. **Briand-Kelloggova paktu** (též **Pařížského paktu**), diplomaticky připraveného Francií a Spojenými státy americkými v srpnu 1928. Paktem byla postavena mimo zákon útočná válka a signatářské státy se jí vzdávaly jako prostředku své politiky. Velkou praktickou cenu však pakt bohužel neměl, protože neobsahoval žádné závazky, které by byly s to čelit akutnímu nebezpečí nového zbrojení, a ani neposiloval kolektivní bezpečnost.

Německý postup v Locarnu měl nesporně vliv i na to, že se oba přímo dotčené státy – Polsko a Československo, ale také další němečtí sousedé v roce 1931 ostře postavili proti podepsání **německo-rakouské smlouvy o celní unii**, podle níž měl být vypracován společný celní zákon a celní tarif a mezi oběma státy měly padnout celní hranice. Po složitých jednáních a diplomatickém nátlaku na Rakousko, v němž se aktivně angažovala československá diplomacie, se projekt neuskutečnil.

Přes všechny nedostatky Společnosti národů mnozí hledali výchozí platformu širší spolupráce právě v ní. Na Společnost národů a proti Panevropě se od poloviny dvacátých let orientoval německý **Spolek pro evropské dorozumění** (od roku 1928 Německý výbor pro evropskou spolupráci).

4. Evropská integrace pod vlivem nástupu fašismu a nacismu

Třicátá léta minulého století byla jednoznačně ve znamení nástupu a rozpínání německého nacismu a fašistických režimů a s tím spojené krize mezinárodního systému budovaného na závěrech pařížské mírové konference z let 1919 – 1920 a washingtonské konference z přelomu let 1921 a 1922.

4.1 Velmocenské kombinace

Na politickou změnu v Německu v roce 1933 jako první zareagoval italský diktátor Benito Mussolini, když už v březnu roku 1933 navrhl tzv. **pakt čtyř** – Francie, Itálie, Německa a Velké Británie – jako společenství velmocí, které by místo Společnosti národů garantovaly uspořádání v Evropě a rozhodovaly o jeho změnách. Byť pro svůj koncept získal podporu a dokument obsahující jeho plán byl v červenci 1933 v poněkud pozměněné podobě i podepsán, za vydatného přispění francouzské diplomacie se ratifikace nedočkal. Svým způsobem ale došel naplnění o pět let později v Mnichově.

Vystoupení Německa ze Společnosti národů v roce 1933 a jeho horečné zbrojení vedlo k tomu, že některé státy začaly hledat v zahraniční politice porozumění se Sovětským svazem. Francouzští představitelé v roce 1934 jednali o tzv. **Východním paktu** (Východním Locarnu), který měl mnohostrannými dohodami mezi východními státy a Německem zaručit hranice, vzájemnou pomoc a neútočení ve střední a východní Evropě. Plán však ztroskotal pro odpor Polska a Německa.

4.2 Podunajská federace Milana Hodži

Ztroskotal i ambiciózní plán slovenského politika a československého ministerského předsedy Milana Hodži z října 1935. M. Hodža byl přesvědčen, že malé státy, vklíněné mezi mocné sousedy, mohou uchránit svou suverenitu jen díky své solidaritě a vzájemné spolupráci. Proto mu byla otázka **integrace střeoevropských zemí**, které vnímal jako pásmo mezi Německem a Ruskem, vždy blízká. Po poválečné reorganizaci Evropy byl přesvědčen, že „*federalizovaná stredná Európa je jednou z absolútnych nevyhnutností nového povojnového usporiadania*“, že „*európsky mier spočívne na konštelácii: Francúzsko – Nemecko – nová stredná Európa*“ a že v organizování střední Evropy může a musí aktivně působit právě Československo („*dobrá stredná Európa v malom*“), protože jinak by se této výzvy chopilo Maďarsko (citace HODŽA, M.: *Federácia ...*, s. 68, 52 a 51).

Milan Hodža už před první světovou válkou patřil k okruhu osob kolem vojenské kanceláře Františka Ferdinanda d'Este (tzv. belvedéřský kruh), připravujících přeměnu habsburské monarchie ve federativní stát.

Jako základ svého plánu Milan Hodža použil malodohodovou spolupráci, která však měla být rozšířena i o další středoevropské státy. Podstatou bylo **sblížení malodohodových států a států tzv. Římských protokolů** (tj. Itálie, Maďarska a Rakouska) a možné připojení pobaltských zemí a zbylých států Balkánské dohody (Řecko a Turecko). Tento blok měl spolupracovat se západními mocnostmi a společně, aby jeho smluvní partner nemohl využít své převahy, uzavřít dohodu s Německem. Vlastním smyslem Hodžovy iniciativy byly snaha stabilizovat poměry v Evropě a eliminovat sílící vliv Německa v Podunají.

V roce 1935, kdy se stal československým premiérem a nakrátko i ministrem zahraničních věcí, získal Milan Hodža možnost své představy prosazovat **z pozice vysokého státního činitele**. Pustil se do toho s vehemencí, ale přes některé počáteční nadějně kroky narazil nejen na zažitá středoevropské resentimenty, ale i na cílenou protiofenzívu politických odpůrců navrhovaného řešení, které bylo třeba hledat především v Berlíně a v Římě, a na nepříznivý vývoj mezinárodní situace. V tomto směru to byla především německé obsazení demilitarizovaného pásma v Porýní, jímž dal Hitler jednoznačně najevo, že dřívější dohody, v tomto případě locarnské smlouvy, jsou pro něj jen cár papíru. Československá zahraniční politika místo komplikované diplomatické přípravy perspektivní vize proto začala „*hasit požár*“ a jednoznačně se orientovala – aniž by ovšem dospěla k úspěchu – na přeměnu Malé dohody v klasickou alianci. Československo v tomto duchu v roce 1936 předložilo svým spojencům **návrh jednotného malodohodového paktu**, aplikovatelného proti libovolnému útočníkovi, ale nenašlo u nich příznivou odezvu.

Milan Hodža vedle politiky vynucované reálnou situací stále **neopouštěl ani myšlenku rozšíření spolupráce o další státy** a snažil se své původní vize modifikovat tak, aby byly co nejpřijatelnější i pro německou stranu. Ovšem jediným ze států Římských protokolů, který by byl ochoten o československé iniciativě seriózně jednat, bylo Rakousko. Hodža pak neuspěl ani s další verzí, která do jisté míry nekorespondovala s původním zaměřením celého projektu, protože počítala s přímou účastí Itálie i Německa. Snahy o reorganizaci střední Evropy na principu rovnoprávnosti a vzájemné dohody definitivně pohřbil anšlus Rakouska.

I když se československému ministerskému předsedovi nepodařilo myšlenku podunajské federace prosadit, nevzdal se jí ani později. Po svém odchodu do emigrace, kdy válečná doba zase umožňovala rýsovat velmi odvážné konstrukce, ji dále rozvíjel a rozpracoval v práci **Federace ve střední Evropě**. Hodžova federace měla spojit čtyři slovanské a čtyři neslovanské země s dříve velmi rozmanitým uspořádáním a s odlišnou ústavní tradicí, konkrétně Bulharsko, Československo, Jugoslávii, Polsko, Maďarsko, Rakousko, Rumunsko a Řecko. Nevylučoval ani připojení Albánie a Turecka.

Bývalý československý ministerský předseda pochopitelně nebyl jediným, kdo za války promýšlel své představy o uspořádání střední Evropy. Své koncepce prezentovali také **představitelé velmocí a vlád působících v exilu**, ale například i **Otto von Habsburk**, snící v podstatě o obnovení habsburského soustátí, ovšem v modernější podobě nadnárodní federativní podunajské republiky.